

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Симон Ю. С.,
професор кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

ПЕРЕДУМОВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТРАДИЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Проаналізовано проблему передумов вітчизняної традиції філософської психології кінця XIX – початку XX ст. Установлено, що досліджувані автори при конституюванні цієї нової сфери знання первинне значення надавали поняттю внутрішнього досвіду, який, на їх думку, має бути “емпіричним фундаментом” науки про душу.

Ключові слова: філософська психологія; метафізична лінія вітчизняної психології; проблема душі; взаємодія філософії і психології; внутрішній досвід.

Осуществлен анализ отечественной традиции разработки философской психологии конца XIX – начала XX ст. Установлено, что исследуемые авторы при конституировании этой новой сферы знания первостепенное значение отводили понятию внутреннего опыта, который, по их мнению, должен быть “подлинным эмпирическим фундаментом” науки о душе.

Ключевые слова: философская психология; метафизическая линия отечественной психологии; проблема души; взаимодействие философии и психологии; внутренний опыт.

The article is focused on the tradition of development of philosophical psychology at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries. The evidence is provided that the authors considered in the paper, while constituting this new sphere of knowledge, had given the primary value to the concept of internal experience. In their opinion, this experience must form an “authentic empiric foundation” for the science about the soul.

Keywords: metaphysical line psychology; relationship between philosophy and psychology; the problem of the soul; philosophical psychology; internal experience.

Сучасний етап розвитку вітчизняної методології філософії і психології відзначається звертанням до традицій гуманістичних підходів у психології. Важливу роль у цьому покликана відіграти й історико-філософська наука, основним завданням якої є відтворення об’єктивної картини становлення і

розвитку філософських і психологічних знань, встановлення дійсного місця і значення вчень і традицій, що існували в історії психології. Не менш важливим завданням методологічного пізнання є також виявлення і відтворення творчого потенціалу досліджуваних концепцій, спрямоване на вирішення теоретичних і методологічних проблем сучасної науки.

Актуальним, у цьому зв'язку, стає звертання до історії вітчизняної філософсько-психологічної думки кінця XIX – початку XX сторіччя, яка, відрізняючись розмаїтістю й широтою підходів до свого предмета, володіє, разом із тим, потужним і майже зовсім ще не розкритим потенціалом для розв'язання проблемних питань сучасного етапу розвитку філософської і психологічної науки. Насамперед, це стосується філософсько-психологічного напрямку у вітчизняній психології, який, окреслив і реалізовував дійсно гуманістичні підходи до вивчення й тлумачення особистості. Опинившись через ідеологічні міркування на довгі роки усунутим із розгляду, напрямок філософської психології залишається сьогодні зовсім невивченим.

Теоретико-методологічними засадами дослідження є положення й принципи методології гуманітарних наук, розроблені в працях В. Дільтея, В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, К. Ясперса, М. Хайдеггера, Х.-Г. Гадамера, Г. Г. Шпета, М. М. Бахтіна, М. В. Костицького, О. Ф. Лосєва та інших мислителів. Джерелами низки методологічних положень слугували праці мислителів кінця XIX і початку XX сторіччя (П. Д. Юркевича, А. А. Козлова, Н. Н. Страхова, Л. М. Лопатіна, В. І. Несмєлова, Е. Л. Радлова, Г. І. Челпанова, М. О. Бердяєва, С. Л. Франка, М. О. Лосського, Д. І. Чижевського, Б. П. Вишеславцева та ін.), прикладом спеціальної праці по філософській психології є книга С. Л. Франка “Душа людини. Практика вступу в філософську психологію” (1917). Крім того, фундаментальною роботою, в якій здійснено переосмислення метафізичних підстав психології, є дослідження В. В. Зеньковського “Проблеми психічної причинності” (1914).

Водночас, роботи сучасних істориків філософії й психології (П. П. Гайденко, В. С. Горського, В. А. Роменця, Ю. Т. Рождественського, М. Л. Ткачук та ін.). У ході дослідження особистісної проблематики бралися до уваги як роботи дослідників радянської психологічної школи (Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, В. М. Мясіщева, С. Л. Рубінштейна та ін.), так і розробки сучасних психологів (К. О. Абульханової, Г. О. Балла, О. Ф. Бондаренка, А. В. Брушлінського, С. Д. Максименка, В. О. Моляко, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєвої та ін.)

Дослідження проблеми становлення філософсько-психологічного напрямку кінця XIX – початку XX століття, які виконані, здебільшого, в радянський час, не дають скільки-небудь об’єктивної і критично структурованої, проробленої картини становлення філософської психології, не розкривають справжнього значення й спрямованості її. Ідеологічна упередженість і методологічна обмеженість підходів до вивчення філософсько-психологічної проблематики названого періоду, що існувала в радянську епоху, привела до того, що за рамками історико-філософського вивчення залишився цілий ряд видатних імен і значущих концепцій вітчизняних мислителів.

Метою дослідження є аналіз передумов становлення вітчизняної традиції філософської, або метафізичної психології, що формуються в другій половині XIX – початку XX ст. Вирішення поставленої мети передбачає з’ясування місця і ролі філософської психології в системі вітчизняної психології і встановлення логіко-концептуальних засад і принципів розуміння проблематики філософської психології на початку XX ст.

Експурс в минуле повинен позначити історичний шлях філософської психології її виникнення як особливої галузі наукового знання. Методологічне вдосконалення науки – писав Г. Г. Шпет – “часто примушує згадати про терміни і теорії, що вже нібито витіснені з наукового ужитку” – в цьому випадку, підкреслює мислитель, – “доводиться відновлювати деякі точки зору, як вкрай плідні, хоча і здавалося, що їх цінність всього лиш тільки архівна” [8, с. 82–83].

Починаючи від третього десятиріччя XIX ст. центром філософського життя України стає Київська релігійно-філософська школа – філософська течія серед викладачів Київської духовної академії. Основна тематика – проблема розуму і віри, з огляду на яку розв’язується питання про місце і роль філософії у духовному житті. Прагнучи до синтезу ідей Просвітництва і романтизму, київські філософи відзначають недостатність абсолютизації ролі розуму, акцентують увагу на значенні почуттів, людських переживань у духовній діяльності людини. Вони вперше в Російській імперії виступили із гострою критикою філософського матеріалізму, що вже домінував на той час у російській культурі. Їхні ідеї згодом одержали свій розвиток у філософії В. Соловйова та його спадкоємців – представників “срібного віку”.

Найзначнішою постаттю Київської релігійної філософії є П. Д. Юркевич (1826–1874 р.) Здійснюючи з позицій романтизму критику просвітницької позиції, П. Юркевич не заперечує тих

позитивних начал, на яких зростало Просвітництво. Він визнає й певну історичну прогресивність матеріалістичних настроїв, пов'язаний з цим підвищений інтерес до природознавства і науки, поціновує впровадження методів емпіричного дослідження у психології, його приваблює прагнення сучасних йому течій до точності аналізу. Однак, для П. Юркевича неприйнятний нігілізм стосовно філософської традиції, прагнення до ототожнення філософії з природознавством, оскільки це призводить до знищення філософії як такої.

Призначення філософії обумовлене життям духу, й для того, аби зрозуміти, що є філософія, П. Юркевич виразно розмежовує дух і свідомість. Заперечуючи проти притаманного для філософії І. Канта ототожнення духу і свідомості, П. Юркевич стверджує, що “дух є дещо більше, ніж свідомість, він є існуючий предмет, реальна субстанція, яка в своїх станах і діях містить набагато більше, ніж може увійти в свідомість”. Отже, філософія як усвідомлення духу залежить від нього. Разом з тим, оскільки дух ширше за свідомість, необхідно з'ясувати поле, на якому, власне, реалізує своє покликання філософія. Оскільки дух є абсолютною основою будь-якої дійсності, остільки філософія, звертаючись до пізнання навколишнього світу, прагне виявити цю основу. Нею, на думку П. Юркевича, є ідея, в якій мислення й буття з'єднуються, котра виступає як основа, закон і норма явища.

Ще працюючи в Києві, Юркевич намагався консолідувати навколо себе сили, які б протистояли позитивістській орієнтованій психології. Він стверджував, що людська душа відкривається суб'єкту в інтроспекції (тобто “внутрішнім зором”). З іншого боку – П.Юркевич завжди прагнув поєднати канони Біблії із сучасними досягненнями науки. Вчений стверджував, що все повинно йти (і слова, і вчинки) від серця, від душі і тільки тоді воно має сенс і досягає своєї мети. Знання повинні пройти “через серце”, прямо “у вмістилище душі”. Ще в середині XIX ст. вчений доводив, що знання повинні проходити через чуттєву сферу – тільки тоді вони стають надійними та стійкими переконаннями. П. Юркевич підкреслював, що для подальшого розвитку психології важливі як мозок, так і серце – все це разом складає душевно-духовну та інтелектуальну сфери людини. Досягнення гармонії фізичного та психічного – це для психології дуже важливе питання майбутнього розвитку.

Наступна значна постать, що вплинула на становлення вітчизняної філософсько-психологічної традиції є Ю. Л. Охорович (1850–1917 рр.). Український і польський вчений, дійсний член російського психологічного товариства. Ініціатор

Міжнародного психологічного конгресу, один із засновників Міжнародного інституту психології в Парижі в 1900 році, приват-доцент Львівського університету, учитель Івана Франка.

Вже у ранніх роботах Ю. Охоровича були викладені основні погляди вченого на психологію як науку, крім того, доведена необхідність тісного взаємозв'язку психологів з представниками інших наук, а також реалізації в науковій роботі принципу єдності теорії та практики.

На думку Ю. Охоровича – людина це міні – всесвіт, а мозок окремої людини можна порівняти у своєму розвитку та діяльності з розвитком всього людства і розвитком органічної природи: і тут і там простежується – розвиток від одиничного до складного, від недосконалого до досконалого: послідовність, поступовість, логічність.

Ю. Охорович вважав необхідним створити науку про виникнення і розвиток духовної влади, яку він назвав психоембріологією. Тобто більше 100 років тому Охорович передбачав те, що зараз зветься генною психологією. Вчений вважав, що психологія, і тільки вона, повинна бути основою для криміналістики і багатьох інших наук. Посилаючись на визначення П. Жане про те, що думка – це рух, а духовне життя – це психічний рух, Охорович закликає досліджувати закони і умови цього руху, щоб допомогти людям розібратися в їхніх почуттях, вчинках і поведінці в цілому. Ю. Л. Охорович – незвичайний вчений, він проявив свої унікальні здібності у багатьох галузях науки і техніки, автор багатьох проектів – він набагато випередив свій час. Його безжально і часто критикували, принижували, його відкриття замовчували, але в той же час він був визнаний у багатьох країнах світу. В науковій літературі праці вченого не одержали належної оцінки і визнання, а між тим, він дуже багато зробив для розкриття таємниць людського буття і психіки; він передбачив важливі концепції психології сьогодення. Вченого цілком можна поставити в один ряд з такими геніями психології, як З. Фрейд, Л. С. Виготський та інші.

Ще один видатний український вчений – Вернадський В. В. (1863–1945 рр.). окреслив нове відношення в напрямку осмислення зв'язку між психікою та зовнішнім світом. Вчений заперечував, критикував застарілі погляди на співвідношення організму і середовища. Ця система – неподільне ціле, жива істота – біосфера. Те, що відбувається в природі, не може не відображатися в організмі і, навпаки, організми так чи інакше впливають на середовище свого життя.

Вчення В. Вернадського являє собою значний крок у розвитку наукової думки. Він вказував не про невірне розуміння організму (як Гельмгольц), а про невірне розуміння середовища, доводячи цим самим, що в поняття середовища (біосфери) повинні входити і організми, що її складають. Народжена мозком як трансформованою живою речовиною діяльність людини різко збільшує геологічну силу біосфери. Через те, що ця діяльність регулюється думкою, то особисту думку вчений розглядав не тільки в її відношенні до нервового субстрату або оточуючого організм найближчого зовнішнього середовища (як натуралісти всіх попередніх століть), але і як планетарне явище. Палеонтологічно з появою людини починається нова геологічна ера. Вернадський вважає (як і деякі інші вчені) її психозойською. Це був принципово новий, глобальний підхід до психіки людини, включаючи її як особливу силу в генезі земної кулі, що надає історії нашої планети особливе спрямування і більш стрімкі темпи.

В розвитку психіки В. Вернадський виокремлював фактор, що обмежував чуже живій речовині середовище, який тиснув на неї, змінюючи розподіл хімічних елементів і т. ін. Як розмноження організмів проявляється в розгортанні живої речовини в біосфері, так і хід геологічного прояву наукової думки впливає створеними ним засобами на закріплення, стримуючу середовище біосферу, створюючи ноосферу – царину розуму.

Вочевидь, що для В. Вернадського думка і свідомість невіддільні від природного середовища (без якого сама думка не існує, бо вона як функція нервової системи є компонентом біосфери). Співставляючи послідовність геологічних нашарувань і морфологічних структур, відповідних їм форм життя, Вернадський вказує на процес вдосконалення нервової системи. Особистість і її свідомість осмислювалось вченим крізь призму його загального підходу до розуміння світу і місця, яке займає в ньому людина.

Метафізична лінія у вітчизняній психології існувала і раніше позначеного нами періоду, у рамках духовно-академічної традиції філософствування, що базується, головним чином, на принципах школи “старої метафізики” Х. Вольфа. Проте, разом з виникненням в середині XIX ст. в натуралістичній і позитивістській психології численних суперечностей виникає потреба у відновленні філософської психології, що розвиває свої побудови вже з урахуванням кантівської критики субстанціальності душі, а також як переосмислення концептуальних ідей неокантіанства [5].

Відновлення філософсько-метафізичної лінії у вітчизняній психології після деякого періоду відносного домінування натуралістичних і позитивістських підходів – було закономірним процесом, бо спроба змінити предмет психології, тобто відкинути реальну суб'єктно-субстанціальну основу психіки, обмежити цей “суб'єктивний придаток” (як висловлювався І. М. Сеченов) “за непотрібністю” і звести психологію або до фізіологічного субстрату, або до сукупності явищ, не могли проіснувати довго, – вони суперечили елементарному досвіду самотворення особистості. Людина, дійсно, часто не підіймається до вершин духовного буття, але вона внутрішньо не підкоряється також і тому, щоб її вважали або про неї висловлювалися винятково як про фізичне тіло [10]. “Психологія з її абстрактними поняттями і методами, – писав про це Г. Г. Шпет, – не наближається до сутності психічного, а відходить від нього. Логічне оперування абстракціями, моделювання абстракцій, заміна аналізу психологічного, логічним міркуванням, немов би логічні схеми виражають реальні відносини різних сторін психічного, уявлення про психологію, як про якусь механіку абстрактних психічних сил, – усе це і все аналогічне цьому я називаю логізацією психології, логізмом в психології, підробкою під психологію” [12, с. 32]. Така “фальсифікована психологія”, відзначає Г. Г. Шпет, втратила право на назву науки про душу [12].

Головна причина кризового стану психології криється, на думку Г. Г. Шпета, в розриві її первинного, сутнісного “зв'язку з філософією”. У критичний момент свого становлення, зауважує він, психологія, “відмовившись від права на свою філософську сутність”, цілком підкорилася фізіології. Наука про душу для свого порятунку пожертвувала душею, – стала “психологією без душі”.

На початку XX ст. стає очевидним, що позитивістські орієнтована емпірична психологія (або “психологія без душі”, як її іменував Ф. Ланге [11]), – є абстрактно-схематичним знанням, що не може відповідати ні призначенню психології (покликаной, в першу чергу, розкрити світ психічного), ні нагальній потребі гуманітарних наук сформувати інтегративне знання про сутність людини. У результаті наука, що споконвічно спирається на досвід самоспостереження і звернена до феноменів психічного, була замінена “раціоналізацією і структуруванням системи знань”. І тільки усунення цієї методологічної підміни і відновлення сутнісного зв'язку психології з філософією дозволить, на думку Г. Г. Шпета, “врятувати психологію”. Іншими словами, необхідна реформа психології, перегляд її методологічних підстав,

звернення її до реального досвіду живої особи. І це є, згідно позиції Г. Г. Шпета, “єдиний шлях психології” [15].

Не менш важлива і інша сторона проблеми. Говорячи про відсутність “достатньої підстави” для відмежування психології від філософії, необхідно вказати також і на згубність віддалення філософії від психології, яка внаслідок цього “повисла на логічних гойдалках абстракцій”. Тому, наполягає Г. Г. Шпет, відновлення зв’язку психології і філософії має бути, “двостороннім”, тобто як психологія повинна “рухатися назустріч філософії”, так і філософія повинна “виявити в собі необхідність відновити порозуміння з психологією” [14, с. 39]. Таким чином, “новий шлях в психології” є, за переконанням Г. Г. Шпета, одночасно, “відродження філософії”.

Водночас, С. Л. Франк виокремлює інший ракурс осмислення проблеми. Не відмовляючи емпіричній психології у відносній цінності, він підкреслює, що “сучасна так звана психологія є взагалі не психологія, а фізіологія. Вона є не вчення про душу як сферу внутрішньої реальності, а навпаки вчення про зовнішні, чуттєво-предметні закономірності розвитку душі. Прекрасне позначення “психологія” – вчення про душу, – підкреслює С. Франк, – було просто незаконно викрадено і використано, як титул для зовсім іншої наукової сфери” [13, 15]. Таким чином, С. Франк акцентує увагу на методологічній кризі в психології, а саме, на радикальній зміні її предмета. Для С. Франка очевидне витіснення з предметної області психології цілої сфери реальності, яка може бути названа душею, а пізнання цієї сфери – наукою про душу. “Ми не стоїмо, – пише С. Франк, – перед фактом зміни одних вчень про душу іншими (за змістом і характером), а перед фактом усунення вчень про душу і заміни їх вченнями про закономірності так званих “проявів душі”, що відірвані від їх внутрішнього ґрунту і розглядаються як явища зовнішнього предметного світу”. Нинішня психологія і “сама себе визнає природознавством”, – додає він. Можна, звичайно, наполягати на науковості сучасних наук про психічне, – “одне поза сумнівом: – підкреслює С. Франк, – живий, цілісний внутрішній світ людини, людська особистість, те, що ми поза всякими теоріями називаємо нашою “душею”, нашим “духовним світом”, в них абсолютно відсутнє” [13, с. 15–16].

Необхідність конституювання філософської психології - С.Л. Франк пов’язує з потребою внутрішнього оновлення самої філософії. Серйозна криза, що виявилася в теорії пізнання (він вказує тут на побудови Г. Мюнстерберга[14] і П. Наторпа[15]) С.Л. Франк розглядає як симптоматику загальної кризи у філософії, пов’язану з проблемою осмислення людини, як

суб'єкта. “Який би не був суперечливий задум старої психологістичної теорії пізнання, – пише він із цього приводу, – в ньому було все ж вірним те, що людська свідомість є для нас не лише зовнішній, об'єктивний зміст знання, а певна істотна, внутрішня і первинно дана нам реальність, істинно злита з самим суб'єктом знання. Визнавати психічне тільки як приватну область світу об'єктів, значить, не помічати цілого світу – внутрішнього світу суб'єкта. Між тим саме цей суб'єкт як жива, конкретна реальність зник, як би випарувався в процесі (цілком законного із загальної точки зору) очищення філософії від психологізму. Суб'єкт, як жива людська особистість або душа, перетворившись на чисту абстракцію “гносеологічного суб'єкта”, “свідомість взагалі” і т. п., а потім і зовсім випарувався, змінившись “царством об'єктивної істини”, поза суб'єктивним змістом знання” [13, с. 47].

Так, підходячи до проблеми з двох різних сторін, С. Л. Франк виявляє, що вже сам науковий розвиток “вимагає відродження філософської психології”. Здійснення цього завдання, на думку С. Л. Франка, повинно розпочинатися з перегляду визначальних філософських категорій і “дійсного з'ясування”, як він пише, “забутої світом внутрішньої реальності людського духу”.

Резюмуючи викладене, відмітимо, що Г. Г. Шпет і С. Л. Франк, єдині в розумінні того, що особлива, “внутрішня і первинно дана нам реальність” (Франк), “живий центр духовних сил, спрямований на дійсність” (Шпет) відкривається нам лише у внутрішньому досвіді, в досвіді безпосереднього переживання цієї реальності. Однак, труднощі відмежування цієї сфери від чуттєво-предметного буття, не можуть служити виправданням подальшого ігнорування психологією цієї реальності [14, с. 39].

У світлі сказаного, стає очевидним, що відродження філософської психології неможливе без звернення до внутрішньої реальності, до даних внутрішнього досвіду як емпіричного фундаменту науки про душу, що заперечується позитивістським емпіризмом. Питання про внутрішній досвід має, таким чином, істотне значення для побудови філософської психології.

Грунтовно про внутрішній досвід, як джерело істинного пізнання душі, – писав в російській філософії Л. М. Лопатін (1855–1920 рр.). Він слідом за В. Соловйовим виступав із критикою позитивізму і абстрактного раціоналізму, котрим протиставляв розвинутий ним конкретний спіритуалізм. Підкреслюючи виняткову важливість вчення Канта, Л. Лопатін, вказує на “упередження Канта проти фактів внутрішнього досвіду, як суб'єктивних, і його схильність приписувати

об'єктивне наукове значення винятково законам досвіду зовнішнього". В силу цього, пише Л. М. Лопатін, єдність свідомості для Канта не є реальна єдність, але, "свого роду символ, під кутом якого ми тільки і можемо що-небудь зрозуміти, але який нічого не відкриває нам про сутність існуючої в нас сили" [8, с. 220–221]. Іншими словами, єдність свідомості має у Канта "чисте формальне" значення, а не є вираження реальної сутності нашого Я. Отже, згідно позиції Л. М. Лопатіна, прояви свідомості, виокремлені людиною при пізнанні зовнішніх речей, тобто в досвіді зовнішньому, – є лише функція реальної внутрішньої єдності свідомості, що відкривається в досвіді внутрішньому [8].

Не менш переконливо висловлювався про "упередженість" Канта (відносно внутрішнього досвіду) В. І. Несмелов (1863–1973 рр.). Відповідаючи на питання про те, чому Кант вважав, "що для критичної філософії неможливо зробити певних узагальнень про дух, В. І. Несмелов дає таку відповідь: це сталося тому, що Кант "мислив дух (як Ding an sich) – як буття в собі (тобто знаходив його у внутрішньому досвіді" [9, с. 267]. "У досвіді нашої свідомості, ми завжди маємо справу з його субстанціальним носієм, і, сприймаючи явища духу, ми сприймаємо самий дух, оскільки він реалізується через них у своїх справжніх ознаках". Тому "замість сутності ми усвідомлюємо в собі тільки явища", ми повинні – пише Л. М. Лопатін, – визнати прямо протилежне твердження: ми ніколи не усвідомлюємо і не можемо усвідомити певних явищ; постійним і єдиним предметом нашого внутрішнього досвіду завжди виявляється субстанціональна тотожність нашої свідомості в її різноманітних проявах" [8, с. 201].

Л. Лопатін у своїх творах здійснює інтерпретацію фактів внутрішнього досвіду, аналізує роль поняття духовної субстанції в психології, обґрунтовує субстанціальну природу душі, виділяє ознаки субстанціального існування, стверджує єдність свідомості, її первинність відносно досвіду. Основна теза його спіритуалістичної теорії свідчить – "в основі психічних явищ лежить нематеріальна, духовна субстанція" [8, с. 171].

Таким чином, ми розглянули потужну традицію філософської психології, у рамках якої розроблялася проблема душі в найрізноманітніших її аспектах. Винятково важливим тут є те, що більшість точок зору в цій традиції не лише не застаріли, але багато в чому випередили свій час [7], а також визначили пізніші дискусії в світовій філософії. Підкреслимо, що ця проблематика цікавила нас не в порядку історико-філософських досліджень самих по собі, а в порядку встановлення

системоутворюючих ідей для відродження вітчизняної традиції філософської психології, а також визначення орієнтирів для розгортання цього знання.

Стислість розгляду не дали нам можливості передати усю неоднозначність ситуації, пов'язаної із становленням філософії психології [8], а також можливість виявити усю евристичність питань, що вирішувалися в ході становлення вітчизняної філософсько-психологічної традиції. Та все ж, головні відправні пункти в науці про душу нам вдалося позначити. Такими основними положеннями є: питання про внутрішній досвід як емпіричну базу метафізичної психології і проблема виділення у внутрішньому досвіді особистості "особливої сфери реальності", яка не може бути ототожнена ні з чуттєво-предметним в психіці людини, ні з фізіологічним в ній.

Історико-філософський аналіз філософсько-психологічного напрямку має стати першим кроком на шляху до всебічного вивчення творчої спадщини вітчизняних мислителів, а також підмогою у подальшій оптимізації методології філософії і психології. Вони повинні також започаткувати системне вивчення концепцій вітчизняних мислителів кінця XIX – початку XX сторіччя і, у такий спосіб, сприяти відтворенню справжньої картини становлення й розвитку вітчизняної науки.

Водночас, ряд важливих проблем, пов'язаних з побудовою філософської психології, з обґрунтуванням її ключових понять (певним чином окреслених у вітчизняній традиції) – залишилися за рамками нашого розгляду. Наприклад, проблема оптимізації самоспостереження (інтроспекції), що є однією із визначальних методологій в науці про душу, проблема нетотожності даних досвіду і їх метафізичних фіксацій, проблема інтерпретації даних внутрішнього досвіду (залежно від розгортання якого ми отримуємо різні типи вчень про душу), проблема розрізнення сфер духовного і духовності у внутрішньому досвіді, психофізична проблема і ряд інших серйозних проблем. Кожна з названих проблем вимагає спеціального розгляду в контексті загальних завдань розбудови методології філософської психології.

Становлення філософсько-психологічного підходу здійснювалося через проведення систематичного розрізнення метафізичного (глибинного) і емпіричного начал в особистості й утвердження непохідності й невиводимості цієї глибинної основи як непероборної умови її онтологічної самостійності.

Визначальними моментами обґрунтування особистісної реальності у філософській психології стали: утвердження суб'єктно-опосередкованого характеру психіки (тобто, наявності в ній суб'єкта як первісно реального центру, що скеровує психічний

розвиток особистості) й опора на динамічне розуміння субстанції, яка є силою, що формує й пов'язує в єдність цей розвиток. Ключовими характеристиками філософсько-психологічного підходу до особистості є: а) позаемпіричність загального підходу до тлумачення особистісної реальності, розрізнення в особистості субстанційного ядра і його емпіричних виявів; б) концептуалізованість суб'єктно-субстанційного центру особистості, опосередкування суб'єктом усіх процесів, що перебігають у особистості; в) логіко-поняттєва обґрунтованість онтологічної самостійності особистості і метафізично поглиблююче тлумачення її буттєвих джерел.

В цілому, враховуючи сучасну ситуацію в психології необхідно зауважити, що спроба позитивістськи орієнтованої емпіричної психології суттєво обмежити одвічний предмет психології – душу, що розуміється як реальна суб'єктно-субстанціальна основа психіки, – не вдалася, і філософська психологія на початку ХХ ст. була не просто відновлена, але в найголовніших її темах оновлена і поглиблена. На жаль, подальші події призупинили хід філософського розвитку – як наслідок ми є сьогодні спадкоємцями двох різних психологічних традицій. Однак, маємо надію, що філософська, або метафізична психологія, як найважливіша дослідницька сфера, як підґрунття антропологічного знання, що має у вітчизняній філософській культурі найбагатшу традицію – почне відроджуватися і набуде нового імпульсу, займе чільне місце серед філософських дисциплін і стане визначальною опорою для гуманітарних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братусь Б. С. Двойное бытие души и возможность христианской психологии / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 71–78.
2. Братусь Б. С. Психология – наука о психике или учение о душе? / Б. С. Братусь // Человек. – 2000. – № 4.
3. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / Костицкий М. В. – К. : Вища шк., 1990. – 259 с.
4. Летцев В. М. Личность и ее концептуализации в российской психологии второй половины XIX столетия / В. М. Летцев // Актуальные проблемы истории психологии на рубеже тысячелетий : сб. науч. тр. – М. : Изд-во МГСА, 2002. – С. 94–105.
5. Летцев В. М. Личность как средоточие мировоззренческих исканий В. В. Зеньковского / В. М. Летцев // Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С. 140–146.
6. Летцев В. М. Пневматологическое обоснование психики у В. В. Зеньковского / В. М. Летцев // Христианская мысль. – 2005. – С. 84–90.

7. Летцев В. М. Психология как ведущая тема философских исканий В. В. Зеньковского (киевский период творчества) / В. М. Летцев // Вопросы философии. – 2006. – № 6. – С. 128–137.
8. Лопатин Л. М. Аксиомы философии. Избранные статьи / Лопатин Л. М. – М., 1996.
9. Несмелов В. И. Наука о человеке / Несмелов В. И. // Русская религиозная антропология. Т. 1: Антология / за ред. Н. К. Гаврюшина. – М., 1997.
10. Половинкин С. М. Спор о субстанциях и о свободе между В. С. Соловьевым и Л. М. Лопатиным / С. М. Половинкин // Россия и Вселенская Церковь: В. С. Соловьев и проблема религиозного и культурного единения человечества. – М., 2004. – С. 142–175.
11. Психология и философия: возвращение души : сб. ст. – М. : Рос. гуманит. ун-т, 2003.
12. Франк С. Л. Душа человека. Опыт введения в философскую психологию / С. Л. Франк // Записки историко-филологического факультета Петроградского университета. Ч. 138. – Пг., 1917.
13. Франк С. Л. Душа человека. Опыт введения в философскую психологию / С. Л. Франк. – Париж, 1964.
14. Шпет Г. Г. Психология социального бытия / Шпет Г. Г. ; под ред. Т. Д. Марцинковской. – М., 1996.
15. Шпет Г. Г. Архивные материалы. Воспоминания. Статьи / Шпет Г. Г. ; под ред. Т. Д. Марцинковской. – М., 2000.